

kitüntem volna, összeroskadva ültem széken, Pizséről Lövyre pillantgattam, s ezen az úton csak hébe-hóba találkoztam Frau Tschissik szemével, de ha egy szempillantással felelt nekem... félrenéztem... Arcával szemközt túlságosan komoly voltam, s ettől a komolyságtól egészen fáradt; ha valamin egyáltalán nevetni akartam, vállán át a kövér nőre nézhettem, aki a Bar Kochba című darabban a helytartónét játszotta. De voltaképpen nem nézhettem rá komolyan, az azt jelentette volna, hogy szeretem... s ez valóban hallatlan lett volna. Én, egy fiatalember, akit általában tizennyolc évesnek tartanak, kinyilvánítja a Savoy kávéház esti vendégei előtt, a körülálló pincérek körében, a színészek asztaltársasága előtt egy harmincéves nőnek, akit jóformán csinosnak sem tart senki, akinek egy tíz s egy nyolcesztendő gyermeke van, aki mellett ott ül a férje, aki a tisztesség és takarékoság mintaképe: kinyilvánítja e nőnek szerelmét, amelybe egészen beleveszett... Ilyen nála ez a szerelem, melybe *ganz verfallen ist* [teljesen beleveszett], miközben szemközt ül a nővel, akit szeret, rá sem mer nagy tud nézni, kerüli a tekintetét; mert ugyanakkor ott ül s *kívülről* nézi magát, a helyzetet, önmaga s a helyzet képtelenségének ebben a fölfokozott reflektorfényében, mely megbénítja, s eleve lehetetlenné tesz számára minden spontán gesztust.

NÉMETH G. BÉLA

Az esszéművészet komoly szavú mestere

1. A literátus világnak is megvannak a maga hiedelmei. Közülük nem utolsó az, amely szerint az esszéírás a tollforgatás egyik legkönnyebb, legegyszerűbb művelete. Elmésség, szereplék, ötlet, bizonyos olvasottság és íráskészség elég hozzá. Nyilván azért kaphatott lábra ez a valósággal homlokegyenest ellenkező nézet, mert ennek a műfajnak nincsenek kánonba foglalt, nemzedékről nemzedékre örökölt, iskolásan számon kérhető szabályai. Így aztán egyre több írásukat jelölték rangvágyó szerzők s törekvéseiket ajnározó híveik ezzel az elegánsnak ítélt nevezettel, kivált nálunk s a mi századunkban. Ha azonban egy-egy irodalomban — például a magyarban — föl kívánjuk sorolni e műfaj klasszikusait, rögtön világossá lesz, hogy nagy vagy akár csak számottevő auktorainak száma jóval kisebb, mint legtöbb műfajtársáé.

Esszét írni, jó, klasszikus rangú esszét asztalra tenni rendkívül nehéz.

Nemcsak azért s nem elsősorban azért, mert nincsenek jól kitaposott sémái, könnyen követhető sablonjai, hanem csak egymástól mindig különböző, jeles egyedi példái, melyek általános típusokba is csak némi erőszakkal foglalhatók, bár bizonyos közös föltételeket valamennyien sugallnak. Hanem azért nehéz ilyet létrehozni, mert e sugalmak alighanem éppen legfontosabbika az, hogy „az istenáldotta íráskészség” nagyon erős gondolati felkészültség és igen alapos szellemi tájékozottság, világosan tisztázott szemléleti magatartás és értékvalasztó ítélet nélkül magában vajmi keveset ér. E felkészültség, e tájékozottság, e magatartás, ez ítélet jegyében tekinthetjük a kitűnő íráskészségű Rónay Györgyöt a műfaj egyik hazai klasszikusának, századunk közepén.

A szezondivatok kedvelőinek sorában, úgy lehet, meglepőnek tetszhet ez a vélekedés. Mert úgy áll némileg a dolog itt is, mint a versmagyarázás lelkesült és buzgó, bőszavú és patetikus művelőinek körében. Góngora és Hugo, Rimbaud és Blake, Ady és Brecht költői

sajátosságait, első látásra, könnyűnek tűnik megjelölni. Meghökkenítő különösségeiket (vagy éppen különcségeiket) nem nehéz fölmutatni s elhinni (s műkedvelőkkel elhitetni), hogy ezekben rejlik értékük, sőt, általában maga a költői érték is.

2. S az esszét illetően fokozottan érvényesül e tévedés és tévesztés a különösségekkel és különcségekkel kapcsolatban. Holott itt még kisebb a jelentőségük, mint a költészetben. Az öregedő Goethe, a zseni merészségével kíván — Riemerhez szólván — az értekezőtől olyan művelt beszédszerű, egyszerű világosságú, telített tartalmú szöveget, „mintha az éppen ott, helyben keletkeznék”. Ennek eléréséhez kellett, szerinte „a beszédművészet”, „a Redekunstot” „oly nagyon (so sehr) tanulniuk a régieknek”. S kell tanulnia a maiaknak is. A saját szemlélethez való, saját keretű nyelvi-stílusbeli foglalat megteremtése érdekében. Annak megteremtése érdekében, amiről Goethe, ugyancsak Riemerhez intézte szavait, azt mondja, az a jó stílusú előadás, melynek esetében nem a stílust érzékeljük, hanem csupán azt, hogy ezt így kellett, így lehetett elmondani. A szerző személye annyira összenő így tárgyával, hogy a tárgyra koncentrálna, a tárgyon át figyelnünk igazán a szerző személyére, mint Goethe mondja: írói-emberi „karakterére”.

A műfajnak ez az egyedi szemlélethez való kapcsolódása jellegzetesen az európai kultúra egyik legtipikusabb műfajává teszi az esszét, hiszen e kultúra szellemiségének fő mozgatója és eredménye a görögségtől máig a saját szemléletű karakterszemélyiséggé formált alkategyéniség. Az, amelyik a maga szellemi-lelki autonómiájának jogát és kötelességét az egyetemes emberi lényegekre és igazságokra vonatkozó folytonos kérdés és kétkedés, az őket illető szakadatlan kísérlet és korrekció, a summájukat tisztázó örökös összefoglalás és újrakezdés ellentétpárjainak dinamikájában és dialektikájában teremtette és védte meg. Azokban a korszakokban lohadt ez a dinamika és dialektika, amelyekben az egyén a köz ítéleteinek, igazságainak megtestesítését vindikáló egyedek, csoportok, szervezetek uralma, dirigálása, önkéntes vagy kényszerű elfogadása alá szorult; s akkor lendült újra, midőn a választó ítélet, az ítélő választás újra szuverén birtoka lett az egyének. Az induló ókereszténységben, a reneszánsz idején, a reformáció korában, a fölvilágosodás és a liberalizmus szakaszában, a filozófus Marx értelmében vett szocialisztikus mozgalmakban, az egyedi egzisztencialitásra folyton tekintettel levő demokráciákban.

A „kísérlet”, azaz az essay annyit jelent, hogy céltudatos és rendszeres vizsgálódásaink és töprengéseink eredményeit egy tárgykörből a gondolkodás törvényeit kiálló módszerrel úgy igyekszünk összefoglalni, hogy az direkten vagy indirekten az emberi létezés alapkérdéseivel is vonatkozásban, vagy vonatkozásba hozható legyen. Montaigne-től a XIX. század nagy történéseiig a műfaj klasszikusai nemcsak szorosabban vett tárgyukkal, hanem — mint Babits mondaná — az emberi létezéssel szemben is egy-egy lehetséges, tiszta logikájú állásfoglalást fogalmaztak meg.

3. Rónay esszéírása az elmondottak értelmében vett esszéírás. A maga keresztény világszemlélete, meggyőződése jegyében szól, vizsgálódik. Ez a világszemlélet, ez a meggyőződés azonban nem egyszerűen csak toleráns, s nem is csak lélektanilag megértő más szemléletek és meggyőzések irányában, hanem mély művelődés-, gondolkodás- és társadalomtörténeti értéssel áthatott és motivált is. A kereszténységet nem tekinti az európai típusú kultúrára korlátozottnak vagy éppen európai előjognak, de számol azzal, hogy története az európai históriával eltéphetetlenül egybe volt kötve. Azáltal, hogy a hitvilág s vele az erkölcsiség kibontakozó eszméinek és alakuló megfogalmazásainak történetiségét elfogadja, s számtalan társadalmi, antropológiai fejleményű tényétől szakadatlanul befolyásoltnak tekinti, nem kerül szembe a Gondviselés és a kinyilatkoztatás tanával, hanem a Gondviselés roppantul bonyolult, nehezen, alig kifürkészhető érvényesülésére s véle az erkölcsi ítélet rettenetesen kényes és súlyosan felelős természetére

Rónay jól látja, hogy a kiválasztás, a beleélés, az elhelyezés, az ítélkezés azáltal lehet igazán jó és eredményes, hogy a megfigyelő mindig kettős kontextusban szemlélődik és gondolkodik. Ott kell lennie a magyar regénytörténet folyamata mögött az európaiéknak is, a magyaréknak is, mégpedig mindkettőnek a maga társadalmi, művelődési, lelki háttérével. S azt is tudja, hogy a kisebb rangú író jó művétől sem szabad megtagadni soha az igazságkeresés őszinteségét s művészi értékét; s fordítva: a nagy írórt sem szabad mércévé magasztosítani, s gyengéire s azok vélhető történeti s lelki okaira is nem lehet rá nem mutatni.

Előadásmódja keresztény erkölcsi magatartásával is szorosan összefügg: íróhősei életművében az igazság és igazságosság óhajtását, a tisztesség és jóság kívánságát, a segítség és felebarátiság akarását az esztétikai módon megnyilvánuló erkölcsi értékek között mindig számon tartja. Mégpedig nem valami külön erényregiszterbe szedve, sem az esztétikai, sem az etikai értékeket, hanem az emberek és a művek bemutatása legősibb módszerének legtermészetesebb részeként. Az értekezői előadás művészetének megfigyelésében nem járatos olvasó könnyen hiheti, Rónay egyszerűen csak a regény cselekményét, alakjai sorsát, szerzője egyéniségét, keletkezése körülményeit beszéli el, meséli el neki, holott — szolid szerénységgel háttérbe húzódva s lehetőleg az író s alakjait beszélgetve — a bemutatás végére kitűnő esztétikai, történeti, művelődéstörténeti és magatartásfejeményi képet nyerünk a regényről, szerzőjéről és koráról. Író és regényalak egyéniségét oly mértékig tudja közelünkbe hozni, hogy szinte saját életünkben vélünk találkozni velük.

Harmadik reprezentatív mű- és példaként a *Petőfitől a Nyugatig* tartó költészettörténeti s korszakföldolgozó, monográfia terjedelmű, részletességű és alaposágú esszéjét említsük. Rónay igen jól ismeri az európai esztétikai-poétikai elméletek történetét. Több korszak és irányzat elméleti írásaiból antológiát is állított össze, értő bevezetésekkel. Hasonlóképpen áll a történetfilozófiai gondolkodás alakulásával is. Tudását azonban sohasem tette kirakatba. Ott hivatkozik, ott viszont mindig hivatkozik, ahol jelentős gondolatot vesz át, óvakodván kölcsönzött köntőssel ékeskedni. Ebben a szintetizáló összefoglalásban kétségtelenül Dilthey az egyik kézvezetője. A korszak gondolkodás- és érzéstörténetének élethangulatot, életélményt, életmagatartást megnyilvánító műveit, folyamatait elemzi, esztétikai értéküket is mindig jelölve. Dilthey a kézvezetője, mégpedig a Ranke-tanítvány és a Ranke-átformáló Dilthey. Azé a Rankéé, aki azt vallotta, minden korszak egyformán közel van, vagy közel lehet Istenhez, ha gondolkodásmódja ettől szándékosan el nem zárja. Rónay ezt a közelséget a teljes élet, mégpedig az önmagunkért s másokért egyaránt felelős felebarátiság s erkölcsiség alapján megítélt érvényes élet valóra váltása lehetőségének szemszögéből érzékeli. Ebbe belé tudja okozati viszonylatba építeni a társadalom és művelődés egész történetét. Érvényesíteni tudja a csoport- és osztályérdekek folytonos közrehatását is anélkül, hogy föladná azt a keresztény Európára döntően fontos alapelvet, hogy az erkölcsi s szemléleti-magatartásbeli felelősség mégiscsak individuális, mint ahogy az élet joga, méltósága, értelme is az individuumok jogában, értelmében, méltóságában, üdvözülésében érvényesül és összegződik. A dialektika egyediség és társasság között, az egyedek egymást segítő és gazdagító társasságában érvényesül, de sohasem megy át egyedde maskírozott közösségek misztikájába, ami pedig nálunk oly divatos volt épp az ő nemzedékének és korának egyes irányjaiban.

5. Rónay esszéírása nem stílusattrakció révén marad meg az olvasó emlékezetében, hanem az élet, a művészet, a történelem egy-egy jellegzetes alakjának, helyzetének ismerősi szintre emelt rajza révén, amelyet folyvást vonatkozásba tudunk hozni a magunk hasonló élet- és művészetbeli tapasztalataival. Igazi esszé: egy nagy műveltségű, nagy lelki tapasztalatú, emberséges ember összefoglaló, egyszerű, komoly szavú tudósítása az emberi lényeg- és értelemkeresés, az erkölcsi személyiségalkotás, a létezés innenső s túlsó köreiben való elhelyeződés egyik fő-fő küzdőteréről, az irodalomról.